

การพัฒนา รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต แบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑ์และ แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์

The Development of Lifelong Learning Activities Model with Community Participation on Museum and Local Learning Resources to Promote the Creative Learning

พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข*
คีรีบุญ จงวุฒิเวศย์**

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนา รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ เป็นการวิจัยและพัฒนา ประกอบด้วย การศึกษาบริบทชุมชน การออกแบบและพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ การนำกิจกรรมไปใช้และ ประเมินผลการใช้ การปรับปรุงและสรุปรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ ดำเนินการวิจัยใน 4 พื้นที่ โดยคัดเลือก แบบเจาะจง ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับนักวิจัยชุมชน ครู ผู้นำชุมชน ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ และ ผู้รู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐาน ประเด็นสนทนากลุ่ม และแบบ ประเมินการจัดโครงการ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบกิจกรรมการ เรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ เชิงสร้างสรรค์ เป็นรูปแบบที่ใช้กิจกรรมการเรียนรู้ซึ่งเชื่อมโยงเนื้อหาที่จัดแสดงในแหล่งเรียนรู้นั้น ๆ ให้สอดคล้อง และเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายที่มีความหลากหลายของช่วงวัยและความสนใจที่แตกต่างกัน ผ่านกิจกรรม การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ที่ให้ประสบการณ์ที่สร้างสรรค์แก่ผู้เรียนได้พัฒนาการคิดคล่อง การคิดไม่เหมือนเดิม การคิดยืดหยุ่นไม่ติดกรอบ และการคิดที่เป็นประโยชน์ โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมติดตามประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ ขั้นตอนการพัฒนา รูปแบบ ประกอบด้วย วางแผนร่วมกับชุมชน ศึกษาสภาพพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น พัฒนา กิจกรรมเพื่อการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ดำเนินกิจกรรม ประเมินและสรุปผล และนำเสนอเพื่อรับฟังข้อคิดเห็น และเผยแพร่

*อาจารย์ ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

The objective of this research was to develop lifelong learning activities model with community participation through the use of museum and local learning resources to promote the creative learning. Research and development was applied in the procedures involved studying the community context, designing and developing learning activities, implementing, evaluating the activities and developing the model. This research was conducted in 4 museums with purposive sampling. The research method was participatory action research. The research team consisted of community researchers, teachers, leaders, museum curators and local wisdom. The research instruments comprised of surveys of the community's basic information, focus group discussion and the project evaluation forms. Data were analyzed using content analysis. The model of lifelong learning activities with community participation on museum and local learning resources to promote the creative learning was emphasis on learning activities with the connection of the museum exhibition and various' of learners which have different aged, needs and interests. Creative learning activities were experience management process for learners' ability to generate innovative ideas to make them think differently, think flexible, think outside the box and think positively. The stakeholder participation should take part in co-think, making a decision, planning, implementing, monitoring, evaluating and benefiting. The model development steps were 1) planning with the community 2) studying the local museum and learning resource profile 3) developing the creative learning activities 4) implementing, evaluating and concluding 5) feedback session and dissemination.

Keywords: Lifelong Learning/ Community Participation/ Local Museum/ Creative Learning

บทนำ

การที่จะสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต การสร้างนิสัยใฝ่เรียนรู้ด้วยการส่งเสริมให้ผู้คนในสังคมตระหนักว่า การเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ทุกสถานที่ และสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต ครอบคลุมการเรียนรู้ที่เกิดจากการศึกษาทั้งในระบบ นอกกระบบระบบ และตามอัธยาศัย การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้ผู้คนสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ รอบตัวจึงเป็นสิ่งจำเป็น พิพธิภักดิ์ และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นต่าง ๆ จึงถูกคาดหวังให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตที่สำคัญ เพราะมีส่วนร่วมช่วยในการปลูกฝังให้ผู้คนในชุมชนได้สัมผัสถึงมรดกทาง

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของตน เป็นการเรียนรู้ชีวิต ยึดโยงผู้คนที่มีความหลากหลายของช่วงวัยและความต้องการในการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ให้ใกล้ชิดผูกพันกัน ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วโดยยังคงมีราก มีอัตลักษณ์ของตน แหล่งเรียนรู้อาจถูกนำมาใช้เพื่อกระตุ้นให้ผู้สนใจเกิดความกระหายใฝ่รู้ ความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนความคิดใหม่ ๆ ในการพัฒนาวิทยาการและความรู้ที่หลากหลายสาขา

อย่างไรก็ตามประเทศไทยมีพิพิธภัณฑ์อยู่จำนวนมาก ทั้งส่วนของภาครัฐ เอกชน และพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น แต่พิพิธภัณฑ์เหล่านั้นยังมิได้เป็นแหล่งความรู้ที่สามารถเรียนรู้ได้อย่างเพลิดเพลิน อีกทั้งไม่

ได้ตอบสนองเป้าหมายให้คนในชาติได้รู้และเข้าใจถึงความเป็นมาของตนเอง พิพิธภัณฑสถานจึงควรเสนอให้เห็นความรู้และความเป็นจริง ควบคู่ไปกับตำนาน ความเชื่อ หรือเหตุการณ์ในท้องถิ่นให้มีลักษณะเพลิดเพลิด จนเกิดจินตนาการได้ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่จุดประกายความสนใจในเรื่องความจริงและความรู้ได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2549) การจะทำให้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตชีวาได้นั้น ควรคำนึงถึงการจัดประสบการณ์การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้ได้พัฒนาความสามารถในการคิดที่เป็นอิสระ ไม่มีรูปแบบตายตัว ใช้ได้ทุกโอกาสทุกเวลา ผู้เรียนรู้ได้ลงมือปฏิบัติจริง มีการบูรณาการในตัวเอง มีความยืดหยุ่นคล่องตัวสูง เปิดทางเลือกให้ผู้เรียนหาคำตอบที่หลากหลาย ชื่อรูปแบบมีนัยเชิงบวก ทำทนาย กระตือรือร้น ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในการคิดที่สันติสุข ผู้เรียนรู้สร้างชิ้นงาน/ผลงาน สิ่งประดิษฐ์แปลกใหม่ที่เป็นรูปธรรม เชื่อมโยงความคิดที่เป็นระบบอย่างมีขั้นตอนจากง่ายไปยาก และจากใกล้ตัวไปไกลตัว และสามารถเชื่อมโยงกับรูปแบบการเรียนรู้อื่น ๆ ได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2546)

เมื่อพิพิธภัณฑสถานถูกพิจารณาว่ามีบทบาทสำคัญในการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องราวท้องถิ่นให้คนในชุมชน จึงควรดำเนินการโดยคนในชุมชนหรือท้องถิ่น เพื่อคนในชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นหลัก คนภายนอกไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการหรือนักท่องเที่ยว เป็นเพียงส่วนเสริมหรือสนับสนุนในด้านนักวิชาการหรือด้านทุนในการดำเนินงานให้ต่อเนื่องเท่านั้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2549) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนของการเรียนรู้ นั่นๆ เนื่องจากการมีส่วนร่วมจะช่วยส่งเสริมความสามารถในการเรียนรู้ การค้นหาความต้องการ มีความมั่นใจในการคิดริเริ่ม ตัดสินใจกำหนดทางเลือกในการพัฒนาตลอดจนมีความสามารถและมีอิสระในการตัดสินใจ

กำหนดแนวทางการพัฒนา และระดมทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทั้งด้านความรู้ ความสามารถของแต่ละคน มีอยู่มาใช้ในการดำเนินการตามที่คิดและตัดสินใจร่วมกัน (เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ และพรรณภักดิ์ ปลั่งศรีเจริญสุข, 2553) ขณะเดียวกันสถาบันการศึกษาถูกคาดหวังให้มีบทบาทสำคัญในการบริการวิชาการแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมนอกเหนือจากการจัดการเรียนการสอนและการวิจัย เช่นที่มีเครือข่ายการทำงานวิชาการร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคมโดยมีหลักการพื้นฐานคือ ร่วมคิดร่วมทำแบบหุ้นส่วน ร่วมสร้างประโยชน์ร่วมกันแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ร่วมใช้ความรู้และเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และร่วมประเมินผลกระทบต่อสังคม โดยอาจเริ่มจากการรับรู้และยอมรับคุณค่า วัฒนธรรม ความรู้และทักษะของสังคม และทำงานให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายร่วมกัน (ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์, 2557)

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงสนใจศึกษารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ครั้งนี้ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมให้แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นชุมชนต่างๆ เป็นชุมพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นอยู่สู่สังคมแห่งการเรียนรู้ที่สามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาคน การพัฒนาท้องถิ่นชุมชน เพื่อเป็นทุนที่สำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

วิธีดำเนินการวิจัย เป็นการวิจัยและพัฒนา โดยดำเนินการในพิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นจำนวน 4 แห่ง คือ พิพิธภัณฑสถาน จ.ลพบุรี พิพิธภัณฑ์

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี จังหวัดราชบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมุทรสงคราม และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติลพบุรี จังหวัดนครปฐม การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมระหว่างคณะผู้วิจัย ผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นักการศึกษา ครู นักเรียน ผู้นำชุมชน ประชาชนทั้งในและนอกท้องถิ่น ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 วางแผนงานวิจัยและกำหนดแนวทางการดำเนินโครงการร่วมกับคณะทำงานวิจัยคัดเลือกพิพิธภัณฑสถาน 4 แห่ง สำหรับดำเนินการทดลองรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ โดยการเลือกแบบเจาะจง จัดประชุมชี้แจงแนวทางการดำเนินงานวิจัยกับชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง ที่ปรึกษาโครงการ คณะผู้วิจัย และนักวิจัยชุมชน จำนวน 6 คน ประกอบด้วยศิษย์เก่า ศิษย์ปัจจุบันที่เป็นผู้ทำงานในพื้นที่ ผู้แทนชุมชนที่พิพิธภัณฑสถานตั้งอยู่ และผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาสภาพบริบทชุมชนและสภาพพิพิธภัณฑสถานสำหรับเป็นแนวทางในการออกแบบและพัฒนาโครงการหรือกิจกรรม (R1) โดยเก็บข้อมูลในพื้นที่ด้วยการสอบถามและสัมภาษณ์คนในชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และการจัดสนทนากลุ่มในระดับชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รับฟังความคิดเห็น ให้คำแนะนำ วิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน ระหว่างคณะผู้วิจัย ที่ปรึกษางานวิจัย นักวิจัยชุมชน ผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถาน/แหล่งเรียนรู้ คนในชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 3 พัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ (D1) โดยนักวิจัยชุมชนและชุมชนตามแนวทางของผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาสภาพบริบทชุมชน สภาพของพิพิธภัณฑสถานศึกษา และ

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และหลักการเกี่ยวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต รวมทั้งบูรณาการความรู้จากสาขาต่างๆ จัดสัมมนาเพื่อนำเสนอผลการศึกษาเบื้องต้นและแนวทางการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมการเรียนรู้ และร่วมกันอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อหาข้อสรุปและนำมาปรับปรุงแก้ไขแนวทางการพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงสร้างสรรค์ ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยที่ปรึกษางานวิจัย ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้ร่วมวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 ทดลองและประเมินผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ (R2) โดยนำรูปแบบที่พัฒนาขึ้นไปทดลองจัดกิจกรรมการเรียนรู้ และมีการติดตามการดำเนินงานจัดกิจกรรมของพื้นที่ดำเนินการวิจัยเพื่อพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ โดยคณะผู้วิจัยที่ปรึกษาโครงการวิจัย และนักวิจัยชุมชนต่างพื้นที่เข้าร่วมในโครงการ/กิจกรรมที่จัดขึ้น สรุปผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงสร้างสรรค์โดยใช้ข้อมูลจากการเข้าร่วมในโครงการหรือกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมายและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ด้วยวิธีการสังเกต การสอบถาม และการสนทนากลุ่มย่อย จากนั้นจึงปรับปรุงและพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ โดยการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มย่อยกับผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถาน ผู้นำ บุคลากรทางการศึกษา และคนในชุมชน คณะผู้วิจัยร่วมกันวิเคราะห์และอภิปรายผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ จากนั้นจึงนำเสนอผลการทดลอง พัฒนาและรับฟังข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะจากที่ปรึกษาโครงการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และคืนข้อมูลแก่ชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 พัฒนารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงสร้างสรรค์แบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น (D2) โดยนำผลการศึกษาที่ได้จากขั้นตอนที่ 4 มาสรุป เรียบเรียงและประชุมร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยและที่ปรึกษาโครงการวิจัย เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงสร้างสรรค์แบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้

ในท้องถิ่น จากผล การดำเนินการวิจัยในพื้นที่พิพิธภัณฑ์ และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น 4 แห่ง และนำเสนอรูปแบบและรับฟังข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะจากผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และสภาพพิพิธภัณฑ์ และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น ประเด็นการสัมภาษณ์ ผู้รู้เกี่ยวกับองค์ความรู้ การเรียนรู้ของคนในชุมชน และพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ประเด็นการสนทนากลุ่ม ในระดับชุมชน เพื่อตรวจสอบข้อมูลสภาพบริบทชุมชน สภาพพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และเพื่อพัฒนาแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ แบบประเมินการจัดโครงการหรือกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ และประเด็นการสนทนากลุ่ม ในระดับชุมชน เพื่อ ประเมิน ปรับปรุง และพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ นำแบบประเด็นการสนทนากลุ่มที่สร้างขึ้นแล้วนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน ตรวจสอบความถูกต้อง และความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity)

การตรวจสอบข้อมูล การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย ประกอบด้วย คณะผู้วิจัย จำนวน 2 คน ที่ปรึกษา จำนวน 2 คน และนักวิจัยโครงการวิจัยย่อย นักวิจัยในชุมชน ร่วมกับผู้ร่วมวิจัยในพื้นที่ ทตรวจสอบข้อมูลเพื่อหาข้อสรุปในกรณีผลที่ได้ไม่สอดคล้องกัน มีการตรวจสอบข้อมูลซ้ำอีกครั้ง โดยนักวิจัยในชุมชนร่วมกับผู้ร่วมวิจัยในพื้นที่ นอกจากนี้ มีการตรวจสอบสามเส้าด้านระเบียบวิธีวิจัยโดยมีการตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บข้อมูลแบบผสมผสานวิธี ทั้งวิธีการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ เพื่อตอบคำถามการวิจัยในแต่ละขั้นตอน มีการเก็บข้อมูลต่างเวลา ต่างสถานที่ ต่างบุคคล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ การสำรวจแบบมีส่วนร่วม การจัดเวทีสนทนากลุ่ม ใช้การวิเคราะห์โดยการแจกแจงความถี่ หากค่าร้อยละการวิเคราะห์เนื้อหาแล้วนำเสนอในลักษณะการบรรยายความ

ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยการพัฒนา รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ แบ่งเป็น 3 ประเด็นสำคัญ ดังนี้ 1) ข้อมูลเบื้องต้นพื้นที่ศึกษา 2) รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ และ 3) อภิปรายผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงสร้างสรรค์

ข้อมูลเบื้องต้นพื้นที่ศึกษา

ในส่วนนี้นำเสนอ ใน 3 ประเด็นย่อย ได้แก่ สภาพพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน แนวทางการพัฒนา และผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์

1. สภาพพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น 4 แห่งสรุปได้ดังนี้ พิพิธภัณฑ์ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร เป็นหน่วยงานที่จัดตั้งและบริหารโดยทางราชการและมูลนิธิ จัดแสดงเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับผลงาน และชีวิตของ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร สำหรับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี จัดตั้งและบริหารโดยทางราชการ จัดแสดงนิทรรศการถาวรเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์วิทยา

2) โครงการตามรอยประวัติศาสตร์เมืองราชบุรี สร้างสรรค์ความคิดจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี ประกอบด้วยกิจกรรมย่อยได้แก่ กิจกรรม walk Rally ไซปริศนาในพิพิธภัณฑ์ กิจกรรมออกแบบเข็มกลัดที่ระลึก และกิจกรรมตามรอยประวัติศาสตร์เมืองราชบุรี ทั้งนี้ในการออกแบบกิจกรรมมีการจัดประชุมให้ผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ ผู้แทนจากชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งครู อาจารย์จากสถานศึกษา ในระบบและนอกระบบโรงเรียน และสมาชิกของชุมชนที่พิพิธภัณฑ์ตั้งอยู่ ร่วมกันวิเคราะห์และเสนอรูปแบบการจัดกิจกรรม มีการทดลองและปรับปรุงกิจกรรมให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายที่ต่างกันทั้งสองกลุ่ม

พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารจังหวัดสมุทรสงคราม แนวทางการพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ คือ การคำนึงถึงความต้องการของคนในชุมชน มีโรงเรียนและเด็กเป็นผู้ประสานความร่วมมือ เป้าหมายกิจกรรมควรมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เด็ก เยาวชน คนในชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการสืบสาน และเผยแพร่วัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมการเรียนรู้เชิงอนุรักษ์อย่างสร้างสรรค์และความสัมพันธ์อันดีระหว่างพิพิธภัณฑ์ ชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้จากสถานศึกษาต่างๆ โดยจัดโครงการการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงสร้างสรรค์ คือ โครงการลานวัฒนธรรมเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้า 12 สิงหา มหาราชินี ตอน เล่าเรื่องเมืองเก่า เขายี่สาร ผ่านพิพิธภัณฑ์ ประกอบด้วย 6 กิจกรรม ได้แก่ 1) เล่าเรื่องเมืองเก่าเขายี่สาร 2) ภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่น 3) ภูมิปัญญานำรู้แหล่งทำกิน 4) สืบสานถิ่นพัฒนาผ้า่านักเตา 5) เก็บไว้เล่าเป็นตำนานสืบสานรัก และ 6) จำหน่ายของดีเขายี่สาร การจัดกิจกรรมมีการเก็บข้อมูล นำเสนอ ระดมความคิด วางแผน และดำเนินการร่วมกันระหว่างผู้อำนวยการ ครูจากโรงเรียน และผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ ซึ่งให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนหลากหลายวัย มาทำงานร่วมกันโดยมีการแบ่งบทบาทชัดเจน ทำให้สมาชิกในชุมชนมอง

เห็นศักยภาพของกันและกันทั้งคนในวัยเดียวกันและข้ามวัย โดยเชื่อมโยงโครงการกับงานเทศกาลเดิมที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งเอื้อต่อการระดมทรัพยากรในการจัดงาน

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์

ลาวครั่ง จังหวัดนครปฐม แนวทางการพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากพิพิธภัณฑ์ที่คนในชุมชนต่างมีส่วนร่วมในการก่อตั้ง เพื่อนำมาส่งเสริมให้ลูกหลานในชุมชนได้เรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์ด้วยวิธีการสนุกสนาน โดยจัดกิจกรรมให้มีการเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับการทำนาของผู้คนในอดีต จากสิ่งของที่จัดแสดงภายในและบริเวณโดยรอบพิพิธภัณฑ์ และส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชน เป็นนักวิจัยท้องถิ่นมีส่วนร่วมทั้งร่วมศึกษา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมเตรียมงาน ร่วมดำเนินงาน ร่วมประเมิน และที่สำคัญร่วมรับผลประโยชน์ โดยใช้เวทีประชุม เวทีสนทนากลุ่มย่อย การนำสื่อวีดิทัศน์ ประกอบด้วยกิจกรรมในโครงการ ชาวกับวิถีชีวิตคนลาวครั่ง ประกอบด้วย 6 กิจกรรม ได้แก่ 1) กิจกรรมนันทนาการ 2) กิจกรรมสวดมนต์ให้วัวพระ 3) กิจกรรมฐานเรียนรู้เรื่องข้าว แบ่งเป็น 4 ฐาน ได้แก่ การสีข้าว การตำข้าว การผัดข้าว และการหุงข้าวด้วยเตาถ่าน 4) กิจกรรมต่อจิ๊กซอว์ภาพเครื่องมือเกี่ยวกับการทำนา 5) กิจกรรมเรียนรู้ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ได้แก่ การรับมานข้าวและการรับขวัญข้าว และ 6) กิจกรรมสะท้อนการเรียนรู้

อาจกล่าวโดยสรุปถึงแนวทางการพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ได้ ดังนี้

- 1) ควรใช้เนื้อหาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์มาสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ ๆ
- 2) ออกแบบกิจกรรมเรียนรู้โดยเชื่อมโยงพิพิธภัณฑ์กับกับแหล่งเรียนรู้ใกล้เคียงกัน โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย ความต่อเนื่อง ความสนุกสนานของกิจกรรม

- 3) เชื่อมโยงองค์ความรู้ในพิพิธภัณฑ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนโดยรอบ
- 4) ส่งเสริมการเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ อย่างสร้างสรรค์และความสัมพันธ์อันดีระหว่างพิพิธภัณฑ์ชุมชน
- 5) ประสานเครือข่ายในชุมชนและนอกชุมชนร่วมจัดกิจกรรมพิพิธภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง
- 6) เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและระดมทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์
- 7) ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนหลากหลายวัย มาทำงานร่วมกัน โดยมีการแบ่งบทบาทชัดเจน ทำให้สมาชิกในชุมชนมองเห็นศักยภาพของกันและกันทั้งคนในวัยเดียวกันและข้ามวัย

3. ผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์

พิพิธภัณฑ์ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผู้เข้าเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์มีความพึงพอใจในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในรูปแบบใหม่ของพิพิธภัณฑ์ ที่สามารถสื่อสารความรู้ ให้เข้าใจง่ายขึ้น ทำให้พิพิธภัณฑ์ดูมีชีวิตชีวาขึ้น สามารถดึงดูดความสนใจให้อยากเข้ามาเยี่ยมชม กิจกรรมทุกกิจกรรมได้รับความร่วมมือ จากหน่วยงานและคนในชุมชนเป็นอย่างดี เด็กและเยาวชนที่เข้ามาเรียนรู้ที่พิพิธภัณฑ์ได้เรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นที่มีคุณค่าจากอดีตเชื่อมโยงสู่ปัจจุบัน ก่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น และมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง สามารถนำความรู้ที่ได้นำไปเป็นแบบอย่าง และไปประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน ทั้งยังสามารถเผยแพร่ประชาสัมพันธ์สถานีวิจัย ฯ และพิพิธภัณฑ์ ให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ได้สื่อสำหรับจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ที่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ทางการเกษตรและกับวิถีชีวิต

ของคนในชุมชนที่ชัดเจนขึ้น ได้แบบร่างพิพิธภัณฑ์สำหรับการพัฒนาในอนาคตที่เกิดจากการสร้างสรรค์และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ครั้งนี้ช่วยสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงความรู้ในท้องถิ่นกับพิพิธภัณฑ์เข้าด้วยกัน เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ และพัฒนาพิพิธภัณฑ์ในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน ทำให้คนในชุมชนมีความภูมิใจที่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา มีความกระตือรือร้น อยากเห็นความก้าวหน้า พร้อมทั้งจะดูแลรักษาและร่วมกันรับผิดชอบในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของตนเองให้เจริญก้าวหน้าเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเด็ก และเยาวชนรุ่นหลังสืบไป

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี จังหวัดราชบุรี

นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิตของชาวราชบุรีมากขึ้น ได้พัฒนาทักษะการสังเกต การวางแผน ความคิดสร้างสรรค์ และการเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่นักเรียนได้รับประสบการณ์จากการนำชมพิพิธภัณฑ์สนใจและตั้งใจฟังเป็นอย่างดี ชักถามวิทยากร มีการวางแผนการทำงานเป็นทีม สามารถเชื่อมโยงเรื่องราวจากสิ่งจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์กับจินตนาการของตนเอง อธิบายความรู้ที่นึกคิดให้ผู้อื่นเข้าใจได้ ผ่านผลงานคือเข็มกลัดและภาพวาดที่ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้น พิพิธภัณฑ์และสถานศึกษาได้แนวทางในการประสานความร่วมมือ ได้รูปแบบการจัดกิจกรรม Walk Rally ตัวอย่างกิจกรรม เอกสารเรียนรู้ประกอบการเรียนรู้สำหรับครูและผู้สนใจเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี และใบงานการเรียนรู้ที่ใช้พิพิธภัณฑ์เป็นฐาน และสามารถนำรูปแบบการจัดกิจกรรมไปใช้กับแหล่งเรียนรู้อื่นๆ การจัดกิจกรรมสามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของชุมชนกับพิพิธภัณฑ์ ดังที่มีการเสนอความสนใจที่จะไปศึกษาหาความรู้จากแหล่งเรียนรู้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรีเพิ่มเติม และมีการเสนอความต้องการให้พิพิธภัณฑ์จัดกิจกรรมในรูปแบบนี้อย่างต่อเนื่อง

พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สารจังหวัดสมุทรสงคราม ได้แผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ใช้ประโยชน์จากพิพิธภัณฑ์และผลงานที่เกิดจากชาวบ้านที่เป็นวิทยากรและผู้สนใจประดิษฐ์ขึ้น เช่น ของเล่นจากใบจาก ใบมะพร้าว ผ้ามัดย้อม หุ่นสายริโซเคิล มีการรวบรวมสื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของบ้านเขายี่สาร โดยจัดเก็บอยู่ที่โรงเรียนวัดเขายี่สารภายใต้การดูแลของสภาวัฒนธรรมตำบลเขายี่สารเพื่อให้บริการข้อมูลทางวัฒนธรรม ผลต่อสมาชิกในชุมชนและผู้สนใจที่เข้าร่วมกิจกรรม ส่วนใหญ่ได้รับความรู้จากการร่วมงาน เช่น การเรียนรู้กับภูมิปัญญาสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันได้ และมีโอกาสทดลองและเรียนรู้โดยเด็ก ๆ มีความเห็นว่าการกิจกรรมนี้มีความสนุกสนาน ให้ประโยชน์มาก วิทยากรมีความเป็นกันเอง เช่นเดียวกับที่ชาวบ้านมาเรียนรู้ตามซุ้มต่าง ๆ และทดลองทำงานประดิษฐ์เหล่านั้น ผลต่อสมาชิกชุมชนได้เรียนรู้และสนุกสนานร่วมกันซึ่งประสบความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ ทำให้ได้เห็นศักยภาพของผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่และวัยรุ่น เช่นในการจักสานของผู้สูงอายุที่เพิ่งแสดงให้เห็นในกิจกรรมนี้เป็นครั้งแรกหรือการสร้างสรรค์ฉากและตกแต่งสถานที่ของวัยรุ่นในชุมชนซึ่งที่ผ่านมาไม่เคยมีโอกาสได้ทำ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั่งจังหวัดนครปฐม ได้แนวทางและแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ต่างๆ ที่มีการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ด้วยการเชื่อมโยงความรู้เกี่ยวกับข้าวในพิพิธภัณฑ์อย่างเป็นระบบตั้งแต่ต้นข้าวในแปลงนามาถึงข้าวสวยในจาน ได้สื่อส่งเสริมการเรียนรู้เพิ่มเติม ได้แก่ สิ่งของต่างๆ ที่มีวิสัยท้องถิ่นและวิทยากร ร่วมกันระดมมาจัดแสดงเพิ่มเติมเพื่อเป็นสื่อการเรียนรู้ที่สามารถจับต้องได้ นักเรียนได้เรียนรู้และเข้าใจกิจกรรม เครื่องมือ และประเพณีเกี่ยวกับข้าว โดยสามารถอธิบายความรู้เหล่านี้ผ่านการอธิบายวาดภาพแสดงรายละเอียดของรูปร่างสิ่งของ ที่แสดงในพิพิธภัณฑ์ ได้อย่างแม่นยำ เข้าใจถึงองค์ประกอบ

รูปร่าง การใช้ประโยชน์ ได้เรียนรู้วิถีชีวิตของคนในอดีต และมีความประทับใจกิจกรรมแต่ละฐานซึ่งมีวิธีการเรียนรู้ที่น่าสนใจ สนุก ไม่น่าเบื่อ ชุมชนได้แนวทางจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่จะทำให้พิพิธภัณฑ์มีชีวิตชีวา มุ่งเน้นที่คุณค่าของการเข้าไปเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์ว่า นอกจากการจัดแสดงสิ่งของ พิพิธภัณฑ์ควรเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วม เช่น การเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้วิถีชีวิตของชาวลาครั่งในอดีต ด้วยการเปิดโอกาสให้มีการนำสิ่งที่จัดแสดงบางส่วนมาใช้ในสาธิต ทดลอง ให้ผู้สนใจหยิบจับทดลองทำได้ ด้วยบรรยากาศผ่อนคลาย สนุกสนาน และผู้สนใจเห็นคุณค่า ของสิ่งของเหล่านั้น

อาจกล่าวโดยสรุปถึงผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ได้ดังนี้

- 1) กิจกรรมที่จัดขึ้น ทำให้พิพิธภัณฑ์มีชีวิตชีวาขึ้น สามารถดึงดูดความสนใจให้อยากเข้ามาเยี่ยมชม
- 2) กิจกรรมจัดขึ้นโดยส่งเสริมให้มีการเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในอดีต ผ่านสิ่งของที่จัดแสดงภายในและบริเวณโดยรอบพิพิธภัณฑ์
- 3) สื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ สามารถสื่อสารความรู้ ให้เข้าใจง่ายขึ้น เช่น สื่อสำหรับจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ที่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ทางการเกษตรและกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ชัดเจนขึ้น
- 4) กิจกรรมส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงเรื่องราวจากสิ่งจัดแสดงภายในพิพิธภัณฑ์กับจินตนาการของตนเอง อธิบายความรู้สึกนึกคิดให้ผู้อื่นเข้าใจได้ ผ่านผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้น เช่น เข็มกลัดและภาพวาด ของเล่นจากใบจาก หุ่นสายริโซเคิล การปั้นดินน้ำมัน การออกแบบลายสัญลักษณ์อิงมังกร
- 5) กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นที่มีคุณค่าจากอดีตเชื่อมโยงสู่ปัจจุบัน ช่วย

เสริมสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง สามารถนำความรู้ที่ได้นำไปเป็นแบบอย่าง และไปประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน

6) การจัดการเรียนรู้โดยผู้ใหญ่ออกแบบ โดยมีกลุ่มเป้าหมายคือลูกหลานในชุมชน ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกันของคนต่างวัย

7) กิจกรรมทุกกิจกรรมได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานและคนในชุมชนเป็นอย่างดี

8) การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ช่วยสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงความรู้ในท้องถิ่นกับพิพิธภัณฑ์เข้าด้วยกัน ทำให้คนในชุมชนมีความภูมิใจที่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา มีความกระตือรือร้น อยากเห็นความก้าวหน้า พร้อมทั้งจะดูแลรักษาและร่วมกันรับผิดชอบในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของตนเองให้เจริญก้าวหน้าเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเด็ก และเยาวชนรุ่นหลังสืบไป

รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์

รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้นี้เป็นข้อสรุปที่พัฒนาขึ้นจากการสรุป วิเคราะห์ และประเมินกระบวนการพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงสร้างสรรค์ โดยใช้วิธีการประชุมระหว่างทีมผู้วิจัย และนำเสนอ ประกอบด้วยประเด็นสำคัญ ได้แก่ หลักการ ขั้นตอนการพัฒนารูปแบบ ปัจจัย เงื่อนไข ตัวบ่งชี้ความสำเร็จ กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

หลักการข้อตกลงนิยาม ประกอบด้วย การทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้เกี่ยวข้องเพื่อทำความเข้าใจและสร้างการรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต การมีส่วนร่วมของชุมชน และการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ รวมทั้งคำนึงว่ารูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่จะพัฒนาขึ้นนั้นควรมีวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างสรรค์กิจกรรมการเรียนรู้ตลอด

ชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนสำหรับนำไปใช้ในพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น ที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ และเพื่อส่งเสริมให้พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นให้เป็นสถานที่ที่นำเสนอและบอกเล่าเรื่องราวของผู้คนในท้องถิ่นชุมชนอย่างมีชีวิตชีวาแทนการเป็นสถานที่เก็บรวบรวมสิ่งของเครื่องใช้ในอดีต

ขั้นตอนการพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยพิจารณา 3 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลผลิต ดังนี้

ด้านปัจจัยนำเข้า ประกอบด้วย การเตรียมการวางแผนการวิจัย ศึกษาสภาพบริบทชุมชน พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น การวิเคราะห์ชุมชน การสนทนากลุ่ม และสรุปแนวทางการพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญได้แก่

- 1) ประชุม คัดเลือกพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น
  - 2) ประชุมนักวิจัยชุมชน/ชี้แจงรายละเอียดการดำเนินงาน
  - 3) ศึกษาสภาพพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น/วิเคราะห์
- ด้านกระบวนการ ประกอบด้วย การออกแบบกิจกรรม การตรวจสอบกิจกรรม และการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนสำคัญได้แก่
- 4) ออกแบบ พัฒนา และตรวจสอบความเป็นไปได้ของกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต
  - 5) ทดลองใช้/ประเมินกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ด้านผลผลิต ประกอบด้วย ผลการจัดกิจกรรมที่เป็นชิ้นงานสร้างสรรค์ โครงการ/กิจกรรม การคืนข้อมูลสู่ชุมชน การเผยแพร่ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญได้แก่

6) สรุปผลการจัด/ปรับปรุงกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

7) นำเสนอรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

8) เผยแพร่รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตต่อสาธารณชน

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำรูปแบบไปใช้ ควรพิจารณาถึงปัจจัยดังนี้

1) ปัจจัยภายใน พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นจะต้องมีความพร้อมในประเด็นดังต่อไปนี้

(1) ด้านเนื้อหาในการเรียนรู้ นอกจากสิ่งของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานควรมีการรวบรวมข้อมูลและองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของ ประวัติ วัฒนธรรม ประเพณี ของพิพิธภัณฑสถาน และแหล่งเรียนรู้ของชุมชน หรืออย่างน้อยยังคงพอมีผู้คนในชุมชนที่ยังคงจดจำและสามารถบอกเล่าเรื่องราวเหล่านั้นอยู่

(2) ด้านการบริหารจัดการควรมีแนวทางการให้บริการ การจัดการกิจกรรม และการดูแลสภาพพิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้

(3) การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ในการดำเนินงาน เสนอความคิดเห็น กิจกรรมหรือโครงการที่จะใช้ประโยชน์จากพิพิธภัณฑสถานเพื่อการเรียนรู้

2) ปัจจัยภายนอก สมาชิกในชุมชน หรือหน่วยงาน องค์กร สถานศึกษา ที่ตั้งอยู่โดยรอบพิพิธภัณฑสถาน เห็นความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น และพร้อมที่จะมีส่วนร่วมหรือให้ความร่วมมือในการจัดการกิจกรรมและใช้ประโยชน์

เงื่อนไขของการนำรูปแบบไปใช้ ควรพิจารณาถึงเงื่อนไข ดังนี้

1) พื้นที่ของพิพิธภัณฑสถานหรือแหล่งเรียนรู้ควรมีพื้นที่ที่กว้างขวางเพียงพอต่อการจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน หรือมีการสำรวจว่าในท้องถิ่นชุมชนที่พิพิธภัณฑสถานหรือแหล่งเรียนรู้นั้นตั้งอยู่ มีแหล่งหรือจุดเรียนรู้อื่นๆ ที่เชื่อมโยง

กับองค์ความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งจะส่วนสร้างบรรยากาศที่ทำให้ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑสถานและชุมชนโดยรอบ

2) ความรู้ ความเข้าใจทัศนคติของหน่วยงาน องค์กร สถาบันการศึกษา รวมทั้งสมาชิกในชุมชน ต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ว่า การเรียนรู้คือชีวิต การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกที่ทุกเวลา หากแต่เนื้อหาหรือวิธีการเรียนรู้เหล่านั้น ควรคำนึงถึงความสอดคล้องเหมาะสมกับการดำเนินชีวิตของผู้คนในแต่ละช่วงวัย ซึ่งมีความแตกต่างกัน แต่สามารถทำให้คนแต่ละช่วงวัยสามารถเรียนรู้ร่วมกันได้อย่างสนุกสนาน และทำให้เห็นพลังศักยภาพของกันและกัน จนนำไปสู่ความรู้สึกว่าการเรียนรู้ไม่ใช่เรื่องน่าเบื่อแต่เป็นเรื่องที่เรามาพบปะกัน มาร่วมกันจัดกิจกรรมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบ่งปันความสุขร่วมกัน

3) การประสานงานและระดมทรัพยากร ในการจัดกิจกรรม ควรเริ่มจากการเชื่อมโยงเป้าหมายของการจัดกิจกรรมเข้ากับบทบาทหน้าที่ของหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในการจัดกิจกรรม เช่น เนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีซึ่งมีการจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน ใช้วิธีการประสานงานกับสมาชิกในชุมชน ผู้บริหารหรือผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ ผู้นำท้องถิ่น ผู้แทนหรือเจ้าหน้าที่หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี เพื่อทำกิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องไปกับบทบาทหน้าที่ของบุคคล หน่วยงาน องค์กรเหล่านั้น

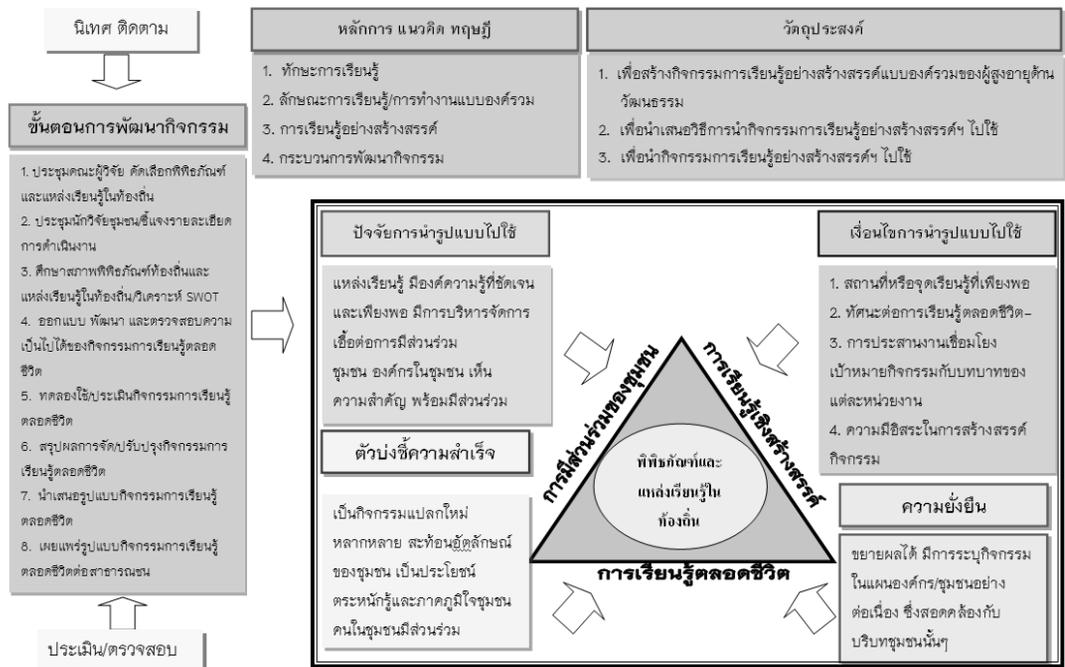
4) ความมีอิสระในการสร้างสรรค์กิจกรรม เพื่อสามารถพัฒนา ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบของกิจกรรมให้เหมาะสมกับบริบทของท้องถิ่นนั้นๆ ได้อย่างเหมาะสมซึ่งอาจกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดกิจกรรมนั้นๆ

ตัวบ่งชี้ความสำเร็จ การนำรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนไปใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ มีตัวบ่งชี้ความสำเร็จ คือ กิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตจะต้อง

เป็นกิจกรรมที่ในมุมมองของคนในชุมชนแล้ว มีความแปลกใหม่ มีความหลากหลาย สามารถสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชน เป็นประโยชน์ สร้างความตระหนักรู้และภาคภูมิใจของคนในชุมชน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการทุกขั้นตอนและกิจกรรมนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน

ความยั่งยืน การนำรูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนไปใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ให้มีความยั่งยืน ควรพิจารณาว่า ผู้ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมนั้นๆ

จะสามารถนำผลการจัดโครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ ไปขยายผลต่อได้มากน้อยเพียงใด โดยควรเปิดโอกาสให้องค์กรต่าง ๆ ในชุมชนเข้ามา มีบทบาทและระบุกิจกรรมในแผนการทำงานขององค์กรหรือแผนพัฒนาของชุมชน อย่างต่อเนื่อง เช่น จัดเป็นเทศกาล หรืองานประจำปี โดยอาจพิจารณาถึงความสอดคล้องกับบริบทของชุมชนนั้น เช่น เนื้อหาที่นำมาจัดการเรียนรู้นั้นสามารถเชื่อมโยงกับงานเทศกาล งานประเพณี หรืองานประจำปีที่ชุมชนนั้นจัดเป็นประจำ

รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพธิภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์

การอภิปรายผล

การพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพธิภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ในพิพธิภัณฑ์ทั้ง 4 แห่ง พบว่าให้ความสำคัญกับการส่งเสริมความสัมพันธ์กับผู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อยู่ใน

ชุมชนตำบลที่พิพธิภัณฑ์ตั้งอยู่เป็นเงื่อนไขสำคัญ ในการพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้และทำให้ชุมชนเห็นแนวทางในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เหล่านั้น เพื่อทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนโดยรอบให้มีความน่าสนใจและน่าประทับใจมากขึ้น ไปพร้อมกับการทำให้ชุมชน

ตระหนักถึงบทบาทของตนต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์ที่อยู่ในชุมชนตนเองมากขึ้น เช่น การให้ภูมิปัญญาในชุมชนมาเป็นวิทยากร และผู้จัดการเรียนรู้ในฐานต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำนาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้ง จะเห็นได้จากความภูมิใจ ความสุขที่ได้เป็นผู้จัดและถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็กๆ ในชุมชน และเป็นโอกาสทบทวนองค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆ ที่มีอยู่ให้แม่นยำก่อนจะมาถ่ายทอด และในกรณีเดียวกันกับฐานเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร ที่คนในชุมชนเป็นผู้จัดสอดคล้องกับ สุมาลี สังข์ศรี และคณะ (2548) กล่าวว่า พิพิธภัณฑ์ต้องมีบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถตรงกับลักษณะงานที่ปฏิบัติ มีความเชี่ยวชาญ มีใจรักในศิลปวัฒนธรรม หรืองานที่พิพิธภัณฑ์จัดแสดงโดยจิตวิญญาณ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีจิตใจพร้อมให้บริการ ปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ ศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ เป็นนักสื่อสารและถ่ายทอดที่ดี

ด้านเนื้อหาของกิจกรรมการเรียนรู้ที่จัดขึ้นก่อให้เกิดการเรียนรู้เพื่อรู้ เพื่อนำไปปฏิบัติได้ และเพื่อจะอยู่ร่วมกัน มีความเชื่อมั่น ภูมิใจในสิ่งที่เรียนรู้ตามแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่เสนอโดยองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ดังเช่น การพัฒนาและปรับปรุงสื่อและการจัดนิทรรศการเรื่องราวต่างๆ ในพิพิธภัณฑ์ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร ทำให้ผู้มาเยี่ยมชมได้เรียนรู้อัตชีวประวัติ การดำรงชีวิต การทำงาน และผลงานของ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร แล้วสามารถนำไปเป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิต การทำไร่นามสม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการทำการเกษตรแผนใหม่ในปัจจุบันและการจัดแสดงนิทรรศการด้านวิชาการเกษตรของหน่วยงานต่างๆ ในกิจกรรมวันงาน “สืบสานตำนานเกษตรหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร” ทำให้ผู้มาร่วมงานได้รับความรู้ในหัวข้อต่างๆ ที่ครอบคลุมทั้งด้านพืช สัตว์ พลังงาน และสิ่งแวดล้อม สามารถนำความ

รู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันได้ สอดคล้องกับหลักการเรียนรู้และการเรียนรู้เพื่อปฏิบัติ ในทำนองเดียวกับกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่พิพิธภัณฑ์กลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้ง ที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่และผู้สูงอายุในชุมชนเพื่อเรียนรู้ร่วมกันที่จะจัดกิจกรรมสำหรับเด็กนักเรียนโรงเรียนทุ่งผักกูดให้ได้เรียนรู้วิถีชีวิตของผู้คนจากชุมชนในอดีตที่ผูกพันกับนาและข้าว โดยออกแบบกิจกรรมให้นักเรียนได้เรียนรู้จากการรับฟังการบรรยายพร้อมการสาธิตและการได้ทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง ทำให้นักเรียนสะท้อนว่าจากนี้ไปจะกินข้าวให้หมดจานเพราะเห็นความลำบากและความยุ่งยากกว่าจะมาเป็นข้าวในจาน

กิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี และพิพิธภัณฑ์กลุ่มชาติพันธุ์ลาวครั้ง ทำให้นักเรียน นักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวของชุมชนตนเองสามารถตอบคำถาม ถ่ายทอดเรื่องราวให้กับผู้อื่นได้สะท้อนถึงความสามารถในการเชื่อมโยงองค์ความรู้จากพิพิธภัณฑ์แหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตนเอง ถ่ายทอดสิ่งที่ได้เรียนรู้ออกมาเป็นภาพวาด หรือภาพจินตนาการ นำเสนอชิ้นงานสะท้อนความคิดเห็นของตนเองได้ และสามารถที่จะเชื่อมโยงสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปใช้ในชีวิตรประจำวันได้ และได้พัฒนาทักษะพื้นฐานที่จำเป็นในชีวิต ได้ทักษะการค้นหาความรู้จากแหล่งต่างๆ ทักษะการคิดวิเคราะห์ การใช้เหตุผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการทำหน้าที่ที่ดีในหมู่คณะ สอดคล้องกับสุชาติ ต้นธนะเดชา (สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาแห่งชาติ, 2543) ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่ควรเรียนรู้ตลอดชีวิตมีดังนี้ ทักษะการดำรงชีวิต ทักษะวิธีการเรียนรู้ ทักษะการทำงาน ทักษะการผลิต และทักษะการจัดการ และเป็นไปตามรายงานของคณะกรรมการนานาชาติว่าด้วยการศึกษาในศตวรรษที่ 21 เสนอต่อยูเนสโก ปี พ.ศ. 2539 เรื่อง การเรียนรู้: ชุมทรัพย์ในตน

(สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ, 2540) ที่กล่าวถึงการเรียนเพื่อรู้ การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง และการเรียนรู้เพื่อชีวิต

การมีส่วนร่วมกับชุมชน พบว่า กระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ของทั้ง 4 พิพิธภัณฑสถาน ได้เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ และร่วมวางแผน ขณะที่การพัฒนา กิจกรรมการเรียนรู้ในพิพิธภัณฑสถานทั้ง 2 แห่ง ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพันธุ์ลวดครั้ง พบว่า ชุมชนมีส่วนร่วมที่สำคัญทั้งในด้านการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการทั้งร่วมในการเป็นผู้ออกแบบและจัดกิจกรรม ร่วมติดตามและประเมินผลการจัดกิจกรรม รวมถึงการได้รับและใช้ประโยชน์จากแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตฯ ซึ่งแต่ละพื้นที่พัฒนาขึ้นจากงานวิจัยครั้งนี้ สำหรับผู้ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องส่วนใหญ่เป็นผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถานและสมาชิกในชุมชนใกล้เคียง ผู้บริหารและครูจากสถานศึกษาใกล้เคียงทั้งจากในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน สมาชิกสภาวัฒนธรรมตำบล รวมถึงผู้รู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน ประเด็นที่น่าสนใจคือการร่วมรับผลประโยชน์ ส่วนใหญ่เป็นการได้แนวทางในการพัฒนาและใช้ประโยชน์จากพิพิธภัณฑสถานเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สำหรับท้องถิ่นชุมชนในอนาคตต่อไป เห็นศักยภาพของสมาชิกในชุมชนในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้นโดยริเริ่มจากคนในชุมชนเอง สำหรับผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถานเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมกับชุมชนที่ร่วมกันสร้างความสนุกสนานความมีชีวิตชีวาให้กับพิพิธภัณฑสถานโดยเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และแหล่งเรียนรู้ใกล้เคียง ในการสืบสานวัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่สืบไป สอดคล้องกับพิณวลี อังศุพันธุ์ (2551) ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของพิพิธภัณฑสถาน จังหวัดนครราชสีมา เสนอว่า

การดำเนินงานของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสำคัญ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นให้สามารถทำหน้าที่ดูแลรักษามรดกวัฒนธรรมภายใต้จิตสำนึกรักในท้องถิ่นได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ครั้งนี้ มีการนำเสนอความรู้ถ่ายทอดผ่านสื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ได้แก่ ภาพวาดลายเส้น ภาพการ์ตูน ตัวมาสคอต ข้าวของเครื่องใช้ในอดีต และวีดิทัศน์ที่พิพิธภัณฑสถาน ม.จ.ลลิตพิพิธภัณฑสถาน และการจัดฐานเรียนรู้เกี่ยวกับข้าวโดยเปิดโอกาสให้นักเรียนได้สัมผัส เรียนรู้และทดลองใช้เครื่องมือเหล่านั้น ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่เข้าใจง่ายขึ้น ต่างไปจากนิทรรศการที่จัดแสดงไว้ดั้งเดิม ลดทอนบรรยากาศที่ดูเป็นทางการของพิพิธภัณฑสถาน กระตุ้นความสนใจความอยากรู้อยากเห็นของผู้มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑสถาน สอดคล้องกับแนวคิดของนวลลลิต ทินานนท์ (2547) กล่าวว่า วัดอุปถัมภ์ของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นที่สำคัญคือ 1) เพื่อสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม สังคม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตนเองและชุมชนอื่นละแวกใกล้เคียง และในเขตจังหวัดนั้น ๆ 2) เพื่อกระตุ้นจินตนาการ ความอยากรู้อยากเห็น เปิดกว้างทางความคิด และให้โอกาสเด็ก ๆ ได้รับประสบการณ์ที่แปลกใหม่ ตื่นเต้นและน่าค้นหา การเห็นคุณค่าและวิถีคิดแบบใหม่ 3) เพื่อจุดประกายความใฝ่รู้ของคนในชุมชน 4) เพื่อช่วยให้เยาวชนรู้สึกว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานเหมือนกับบ้านและเห็นคุณค่า 5) เพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและนำศิลปะวัฒนธรรมมาใช้ในการเสริมสร้างความคิดสร้างสรรค์และการแสดงออกของมนุษย์

นอกจากนี้ในการจัดกิจกรรมที่กำหนดให้มีการสะท้อนผลการเรียนรู้ในรูปของการออกแบบเข็มกลัดของที่ระลึกในกิจกรรมที่จัดขึ้น ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี และการเขียนผังความคิด การต่อจิ๊กซอว์ การวาดภาพสิ่งที่เรียนรู้จาก

พิพิธภัณฑน์ รวมทั้งการสร้างสรรค้ชิ้นงานประดิษฐ์ของเล่นจากใบจาก ใบมะพร้าว ผ้ามัดย้อม หุ่นสายริโซเคิล ณ พิพิธภัณฑน์บ้านเขายี่สาร ช่วยส่งเสริมการใช้จินตนาการตนเอง สร้างสรรค้ผลงานใหม่ พร้อมแสดงความคิดเห็น และนำเสนอผลงานของตนเอง ถ่ายทอดผลการเรียนรู้ออกมาเป็นชิ้นงาน ผู้ร่วมกิจกรรมได้ฝึกทักษะการสังเกต และพัฒนาทักษะการสื่อสาร ใช้กระบวนการวางแผน การทำงานร่วมกัน แสดงความคิดเห็นร่วมกัน แบ่งบทบาทหน้าที่การทำงาน การเรียนรู้จากการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน เป็นการจุดประกายความคิดให้ครู และนักเรียน นักศึกษาในการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผู้ดูแลพิพิธภัณฑน์ หรือผู้เกี่ยวข้องต้องออกแบบกิจกรรมให้มีความเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของกลุ่มผู้ใช้บริการ และตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายได้ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550 ก) กล่าวว่า กิจกรรมด้านศิลปะเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ และชวนฝึกประสาทสัมผัสระหว่างมือกับตา การรู้จักใช้ความคิดของตนเองในการแสดงออกทางความคิดหลายๆ ด้านความสนุก การกระโดดโลดเต้น การแสดงออกถึงอารมณ์และความรู้สึก เป็นการพัฒนาความรู้สึกรักคิดอันจะนำไปสู่การคิดอย่างสร้างสรรค์ต่อไป กิจกรรมศิลปะ ได้แก่ การวาดภาพลงสี หรือการวาดภาพด้วยนิ้วมือ การฉีกกระดาษ ปะกระดาษ ตัดกระดาษ การพับกระดาษ การปั้นดินน้ำมัน การปั้นแป้ง การปั้นดินเหนียว และการประดิษฐ์เศษวัสดุ เป็นต้น กิจกรรมด้านภาษา ได้แก่ การเล่านิทาน การเล่นเกม การเล่นเกมบทบาทสมมติ กิจกรรมเข้าจังหวะและการแสดงออกด้านจินตนาการ เป็นต้น และสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550 ก) กล่าวถึงการเรียนรู้ว่า การจัดการเรียนรู้แบบส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์แบ่งออกเป็น 6 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 ขั้นสร้างความตระหนัก ขั้นที่ 2 ขั้นระดมพลังความคิด ขั้นที่ 3 ขั้นสร้างสรรค้ผลงาน ขั้นที่ 4 ขั้นนำเสนอผลงาน ขั้นที่ 5 ขั้นวัดและประเมิน

ผล และขั้นที่ 6 ขั้นเผยแพร่ผลงาน สอดคล้องกับอุทัย ดุลยเกษม (2553) ที่กล่าวว่า ความคิดสร้างสรรค์เป็นคุณลักษณะพื้นฐานประการหนึ่งของมนุษย์ ประชาชนโดยทั่วไปจะรู้สึกมีความพึงพอใจและมีแรงบันดาลใจ ถ้าเขาสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มเปี่ยม การช่วยให้ผู้เรียนมีความเข้าใจ และมีความสามารถพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ได้ ก็ควรจะเป็นเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของกระบวนการจัดการศึกษา ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนมีความคิดสร้างสรรค์ และทำในสิ่งที่สร้างสรรค์

กิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นใน 4 พื้นที่ มีแนวโน้มที่ได้รับการพัฒนาต่อยอดเพื่อเป็นช่องทางหนึ่งในการส่งเสริมกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวของชุมชนโดยเสริมสร้างพิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นให้มีคุณค่ามากขึ้นจากเดิมที่เป็นแหล่งรวบรวมสิ่งของที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ข้อมูล ความรู้ และภูมิปัญญาของท้องถิ่น เพื่อให้คนภายในได้เรียนรู้และถ่ายทอดแก่คนในรุ่นหลัง ควบคู่ไปกับการสร้างความน่าสนใจให้คนภายนอกชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ว่า ด้วยกิจกรรมที่ให้ความเพลิดเพลิน ส่งเสริมการเกิดจินตนาการอยากรู้ อยากเข้าใจมากขึ้น พบว่า สอดคล้องกับงานวิจัยของวรวิทย์ องค์ครุฑรักษา (2544) ที่ศึกษาวิจัยเรื่อง พิพิธภัณฑน์ที่พึงประสงค์ของนักท่องเที่ยวชาวไทยในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า สิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวต้องการวิธีการจัดแสดงนำเสนอคือ จัดแสดงวัตถุที่จำลองสามารถจับและทดลองสิ่งของที่จัดแสดงได้ ต้องการให้เจ้าหน้าที่นำชม บรรยาย และสาธิต รวมทั้งต้องการให้มีการนำเสนอเนื้อหากว้างๆ ง่ายต่อการเข้าใจ ส่วนกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวสนใจให้จัดขึ้นในพิพิธภัณฑน์ 3 อันดับ ได้แก่ นิทรรศการตามเทศกาลหรือช่วงเวลาสำคัญ กับกิจกรรมที่ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรม นิทรรศการหมุนเวียนจากพิพิธภัณฑน์อื่นๆ มีการแสดงและการละเล่นให้ชม ในทำนองเดียวกับศรีศักร วัลลิโภดม (2548: บทบรรณาธิการ) กล่าวว่า พิพิธภัณฑน์ท้องถิ่นไม่ควรเป็นสถานที่ให้ความรู้

ความหมายในลักษณะที่แห้งแล้ง ด้วยการเสนอให้เห็นความรู้และความเป็นจริงแบบวิชาการมากเกินไป ควรมีการผูกเรื่องในตำนาน ความเชื่อ หรือเหตุการณ์ ในท้องถิ่นให้มีลักษณะพลัดเพี้ยน จนเกิดจินตนาการได้ เพราะจะทำให้พิพิธภัณฑสถานกลายเป็นสถานที่ซึ่งผู้คนสามารถมาหาความรู้ได้อย่าง พลัดเพี้ยน แตกต่างจากการไปหาความรู้ที่โรงเรียนและตามสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ดังนั้น การทำให้ผู้มาชมพิพิธภัณฑสถานจินตนาการจึงเป็นเรื่องสำคัญ แต่จินตนาการจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีความพลัดเพี้ยนก่อน ความพลัดเพี้ยนก่อให้เกิดจินตนาการในเรื่องอยากรู้ อยากเข้าใจ และเป็นกลไกที่สำคัญในการเชื่อมโยงบรรดาความรู้และความจริงที่เป็นเสียง ๆ นั้น ให้เป็นองค์รวมแห่งความรู้และความจริงได้

บทสรุป

รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ เป็นรูปแบบที่ใช้กิจกรรมการเรียนรู้ต่างๆ ที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้ที่คำนึงถึงการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างแหล่งเรียนรู้กับชุมชนโดยการเชื่อมโยงเนื้อหาที่จัดแสดงในแหล่งเรียนรู้นั้นๆ กับองค์ความรู้และวัฒนธรรม วิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ชุมชนที่แหล่งเรียนรู้นั้นตั้งอยู่ ผ่านวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายเพื่อให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่มีความหลากหลายของช่วงวัยและความต้องการหรือความสนใจที่แตกต่างกัน โดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเป็นฐานในวางแผนและพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง

รูปแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยใช้พิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์

ประกอบด้วยการทำความเข้าใจร่วมกันในหลักการเกี่ยวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต การมีส่วนร่วมของชุมชนและการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ สำหรับขั้นตอนการพัฒนารูปแบบ ประกอบด้วย การวางแผนร่วมกับชุมชน การศึกษาสภาพพิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น การพัฒนากิจกรรมเพื่อการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ การดำเนินกิจกรรม ประเมินและสรุปผล และการนำเสนอเพื่อรับฟังข้อคิดเห็นและเผยแพร่ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำรูปแบบไปใช้ ประกอบด้วยปัจจัยภายใน ได้แก่ องค์ความรู้ข้อมูลของสิ่งที่จัดแสดง การบริหารจัดการ การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ปัจจัยภายนอก การให้ความสำคัญของหน่วยงานต่าง ๆ ที่จะใช้ประโยชน์จากพิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น สำหรับเงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้ประกอบด้วย ความเหมาะสมของสถานที่และสภาพแวดล้อม ทัศนคติต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การประสานงานและระดมทรัพยากร และความอิสระในการสร้างสรรค์กิจกรรม สำหรับตัวบ่งชี้ความสำเร็จ ได้แก่ ความแปลกใหม่ของกิจกรรม ความหลากหลายสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชน เป็นประโยชน์ การมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และสุดท้ายความยั่งยืนพิจารณาที่ความสามารถในการขยายผล การยอมรับ การระบุงกิจกรรมในแผนการทำงานของชุมชน มีการจัดกิจกรรมตามประเพณีอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้
  - 1.1 ข้อเสนอแนะต่อพิพิธภัณฑสถานและแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น ได้แก่ การจัดแสดงสิ่งของในพิพิธภัณฑสถานควรมีการอธิบายเชื่อมโยงกับความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน และจัดลำดับการนำเสนอตามสภาพการเรียนรู้ที่เป็นจริง การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑสถานควรคำนึงถึงประเพณีและเรื่องราวที่เป็นของชุมชน เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชน และ

การทำงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑ์ ควรให้
คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบและรับผลประโยชน์
เพื่อจิตสำนึกความเป็นเจ้าของ

1.2 ข้อเสนอแนะต่อชุมชน ได้แก่

1) ควรมีการจัดเวทีเสวนาวิชาการร่วมกับชุมชน หน่วยงาน
ที่รับผิดชอบ เพื่อขับเคลื่อนแนวคิดการพัฒนา
พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น อันจะนำไปสู่การพัฒนาพิพิธภัณฑ์
ท้องถิ่น ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม 2) ควรมีการ
ทบทวนองค์ความรู้ หรือจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อ
สืบเนื่องภูมิปัญญา วัฒนธรรมชุมชน 3) ควรมีการให้
ความรู้และทำความเข้าใจกับชุมชนเรื่องการบริหาร
จัดการ การดูแลและสำนึกความเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์
และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น 4) ควรส่งเสริมให้คนใน
ชุมชนได้ใช้ประโยชน์และเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

1.3 ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) หน่วยงานในท้องถิ่นควรมีบทบาท
ในการส่งเสริมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม
และวิถีชุมชนจากพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น
2) สถานศึกษา ควรส่งเสริมการจัดการเรียนรู้โดยใช้
แหล่งเรียนรู้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้มากขึ้น โดยร่วมมือ
กับพิพิธภัณฑ์ ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการออกแบบ
กิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันให้สอดคล้องกับหลักสูตร
ของสถานศึกษา

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการวิจัยเพื่อขยายผลการ
พัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการศึกษาเชิง
สร้างสรรค์ในภูมิภาคอื่น

2) ควรมีการวิจัย เพื่อพัฒนาเครือข่าย
การวิจัยพัฒนาพิพิธภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์

3) ควรมีการศึกษารูปแบบการมี
ส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริม
คุณค่าวัฒนธรรมชุมชน

4) ควรมีการวิจัยโครงสร้างการบริหาร
จัดการที่เหมาะสมต่อพิพิธภัณฑ์ชุมชน

5) ควรมีการออกแบบการวิจัยที่
เชื่อมโยงผู้เรียนรู้ในทุกช่วงวัยตั้งแต่วัยเด็ก วัยรุ่น
วัยทำงาน และผู้สูงอายุเพื่อความต่อเนื่อง ยั่งยืน

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณที่ปรึกษาโครงการ ผู้อำนวยการ ผู้อำนวยการ
คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชนที่รับผิดชอบการวิจัย
ในพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร โดยอาจารย์เดชา บุญชู
และอาจารย์ไพรัช แก้วกาม พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลุ่ม
ชาติพันธุ์ลาวครั้ง โดยอาจารย์สุรัตน์ เพชรนิล และ
อาจารย์ศักดิ์ดา ทวีศรี พิพิธภัณฑ์ ม.จ.สิทธิพร กฤดา
กร โดย ม.ล.สินติสุข กฤดากร และ พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติราชบุรี โดย น.ส.อัษฎลี ภูพานิช ขอขอบคุณ
สมาชิกชุมชนทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการพัฒนา
และจัดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต สุดท้าย
ขอขอบคุณชุดโครงการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒน
นวัตกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยใช้
พิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการ
เรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ และสถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่สนับสนุนงบประมาณใน
การทำวิจัยครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ และมาเรียม นิลพันธุ์. (2547).

โครงการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรม
ท้องถิ่น: การเรียนรู้กระบวนการเสริม
ศักยภาพการวิจัยชุมชนในพื้นที่อำเภอ
หัวานใหญ่ และอำเภอหนองสูง จังหวัด
มุกดาหาร. กรุงเทพฯ: งานวิจัยวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์. (2557). "การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์
จากแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม".

วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
11, 1, 2 (มิถุนายน 2556 – มีนาคม 2557):
57-65.

- นวลลอบ ทินานนท์. (2547). รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในจังหวัด นครนายก. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ.
- เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ และพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญ สุข. (2553). "หน่วยที่ 5 กระบวนการพัฒนา ชุมชนเกษตร" ใน ประมวลสาระชุด วิชา การพัฒนาชุมชนเกษตร. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พิณวลี อังศุพันธุ์. (2551). การศึกษาการมีส่วนร่วม ของชุมชนในการบริหารจัดการเพื่อเพิ่ม ขีดความสามารถของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรม ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- รุ่ง แก้วแดง. (2545). การบรรยายเรื่อง การปฏิรูป การเรียนรู้เพื่อการพัฒนา"การสร้าง สรรค์ศึกษา" กรณีของประเทศไทย. [ออนไลน์] สืบค้นเมื่อ 3 พฤศจิกายน 2552. จาก [http://library.uru.ac.th/webdb/ images/Create_Edu.htm](http://library.uru.ac.th/webdb/images/Create_Edu.htm)
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2549). "ชี้ทางออกพิพิธภัณฑ์ ไทย." วารสารสื่อพลัง. 14, 3 (กรกฎาคม- กันยายน 2549): 22-25.
- สถาบันส่งเสริมและพัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้. (2555). สารานุกรมการศึกษาตลอดชีวิต. [ออนไลน์] สืบค้นเมื่อ 12 กันยายน 2555 จาก [http://dnfe5.nfe.go.th/ilp/liciti/ longlife.html](http://dnfe5.nfe.go.th/ilp/liciti/longlife.html)
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2540). การเรียนรู้: ขุมทรัพย์ในตน. กรุงเทพฯ: สำนักงานฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.. (2546). รายงานการประชุมทางวิชาการ เรื่อง การศึกษาเชิงสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: กลุ่ม งานศิลปะและวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2550). การจัดการ เรียนรู้แบบส่งเสริมความคิดเชิง สร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการ สภาการศึกษา.
- สิริภาภา รัชตะหิรัญ. (2547). "การดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ ท้องถิ่น: กรณีพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร" ในเอกสารสรุปการอบรมพิพิธภัณฑ์ ท้องถิ่นและการพัฒนา. วันที่ 4-6 ตุลาคม 2547. เอกสารอัดสำเนา.
- สุมาลี สังข์ศรี และคณะ. (2548). รายงานการวิจัย การจัดการเรียนรู้ของแหล่งการเรียนรู้ ตลอดชีวิต: พิพิธภัณฑ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2553). เอกสารประกอบการ อบรมเรื่อง การแปลงแผนยุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สู่วิธีปฏิบัติ ราชการระดับคณะวิชา/หน่วยงาน. วันที่ 31 พฤษภาคม 2553 ณ โรงแรมรอยัลซิติ้. เอกสารอัดสำเนา.
- Cohen, J.M. and Uphoff, N. Rural. (1977). Development Participation: Concept and Measure for Project Design Implementation and Evaluation. New York: Cornell University.